O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI ANTROPONIM KOMPONENTLI TEZ AYTISHLARNING SEMANTIK TAHLILI

Xamzayev Otaxon Erkinovich
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi antroponim komponentli tez aytishlar chog‘ishtirma-semantik usulda tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi shaxs nomlarining tez aytish mazmunini shakllantirishdagi o‘rnini hamda ularning fe’l, sifat va turdosh otlar bilan munosabatini aniqlashdan iborat. Tanlangan namunalarda antroponimlar harakat bajaruvchisi, harakat yo‘nalgan shaxs, hissiy holatni boshdan kechiruvchi shaxs yoki buyum egasini bildirishi ko‘rsatildi. O‘zbek tilidagi *Ergash–Erkin* namunasida ishtirokchilarning semantik rollari almashishi natijasida harakat yo‘nalishi o‘zgaradi. Ingliz tilidagi *Betty Botter* namunasida tovush jihatidan yaqin so‘zlar voqeaning sabab va natija asosida rivojlanishiga xizmat qiladi. Tahlil natijalari shaxs nomlarining boshqa leksemalar bilan shakldoshligi yoki tovush jihatidan yaqinligi so‘z o‘yinini yuzaga keltirishini, tarixiy shaxs nomlari esa matnga madaniy mazmun yuklashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar. Antroponim, tez aytish, chog‘ishtirma-semantik tahlil, semantik rol, shakldoshlik, tovush takrori, so‘z o‘yini, madaniy mazmun.

Tez aytish tarkibidagi antroponim voqea ishtirokchisini nomlaydi va uning boshqa ishtirokchilar, harakat yoki predmet bilan munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Ismning tovush tarkibi esa matndagi fonetik takrorni kuchaytiradi. Ayrim namunalarda ism turdosh ot, sifat yoki fe’l bilan shakldosh bo‘lib, so‘z o‘yinini yuzaga keltiradi. Shu jihatdan antroponimning **kimni anglatishi**, **gapda qanday semantik rol bajarishi** va **atrofidagi so‘zlar bilan qanday munosabatga kirishishi** tahlil uchun asos bo‘ladi. O‘zbek tilidan og‘zaki muomalada uchraydigan hamda Nabijon Ermat

qalamiga mansub namunalar, ingliz tilidan esa o‘quv manbalari va qiyosiy tadqiqotlarda qayd etilgan tez aytishlar tanlandi.

1. O‘zbek tilidagi antroponim komponentli tez aytishlar

1.1. Harakat bajaruvchisi va harakat yo‘nalishining almashuvi

Ergash Erkinga ergashdimi, Erkin Ergashga ergashdimi? Tez aytish bir harakatning ikki ehtimoliy yo‘nalishini ifodalaydi. Birinchi qismda **Ergash** harakatni bajaruvchi, **Erkin** esa ergashish harakati yo‘nalgan shaxsdir. Ikkinchi qismda rollar almashadi. *Erkinga* va *Ergashga* shakllaridagi jo‘nalish kelishigi har ikki qismda kimga ergashilganini ko‘rsatadi. Demak, fe’l bilan ifodalangan harakat saqlanadi, voqeaning mazmuni esa ishtirokchilarning o‘rni almashishi bilan o‘zgaradi.

Ergash ismi bilan *ergashmoq* fe’lining buyruq shakli — *ergash* — bir xil tovush tarkibiga ega. Matnda ism *ergashdimi* shaklidagi fe’l bilan yonma-yon kelgani uchun bir tovush ketma-ketligi shaxs nomi va harakat ifodasi sifatida qayta eshitiladi. So‘z o‘yini shu shakldoshlikdan, mazmuniy murakkablik esa **kim kimga ergashganini** farqlash zaruratidan kelib chiqadi.

Shunga yaqin model *Ra’no Ravshandan ranjidimi, Ravshan Ra’nodan ranjidimi?* namunasida kuzatiladi. Bunda almashinadigan rollar boshqacha. Ega ranjish holatini boshdan kechiruvchi shaxsni, chiqish kelishigidagi ism esa ranjishga sabab bo‘lgan shaxsni bildiradi. Birinchi tez aytishda harakatning yo‘nalishi, ikkinchisida hissiy holatning kimga tegishli ekani o‘zgaradi.

1.2. Ism va turdosh so‘z o‘rtasidagi mazmuniy bog‘lanish

Oqil oq olma oldi, oq olmani Oqil oldi.

Oqil harakat bajaruvchisini, *oq olma* esa harakat obyektini bildiradi. Ikkinchi qismda *oq olmani* birikmasi gap boshiga chiqadi va tushum kelishigi orqali avval tilga olingan olmani anglatadi. Shunday qilib, ikkala qism ayni voqeani ifodalaydi, so‘z tartibi esa dastlab bajaruvchini, keyin predmetni oldinga chiqaradi. **Oqil** ismi va *oqil* sifati shakldosh. Sifat aql bilan ish

tutuvchi kishini tavsiflaydi, tez aytishdagi **Oqil** esa muayyan qahramonni nomlaydi. Olma olish harakatining o‘zi qahramonning aql-zakovati haqida hukm chiqarishga asos bermaydi.

Asal ammam azonda Asliddinni allalab alla aytdi namunasida **Asal** va **Asliddin** bitta voqeaning ikki ishtirokchisini nomlaydi. *Ammam* qarindoshlik atamasi Asalning so‘zlovchiga munosabatini aniqlashtiradi. *Asliddinni* shakli esa alla aytish harakati qaratilgan shaxsni bildiradi. **Asal** ismiga shakldosh *asal* turdosh oti matnda uchramaydi. Ismning kontekstdagi ma’nosini *ammam* birikmasi va alla aytish vaziyati belgilaydi.

1.3. Tarixiy-madaniy shaxslarni anglatish

Fuzuliy, Furqat, Fitrat, Farobiylar fanda fozil, faqat foniylar.

Fuzuliy, Furqat, Fitrat, Farobiy nomlari o‘quvchi xotirasida adabiyot, falsafa va ilm bilan bog‘liq tarixiy shaxslarni jonlantiradi. *Fanda fozil* birikmasi ularni bilim va fazilat jihatidan birlashtiradi. *Faqat foniylar* qismida esa inson umrining o‘tkinchiligi ifodalanadi. *Fozil* va *foniy* antonimlar qatoriga kirmaydi. Bu yerda mazmuniy qarama-qarshilik **ilmiy-ma’naviy yuksaklik** va **inson umrining cheklanganligi** orasida yuzaga keladi. Takrorlangan *f* tovushi tarixiy nomlarni ham, ularga berilgan bahoni ham bir fonetik qatorga birlashtiradi.

2. Ingliz tilidagi antroponim komponentli tez aytishlar

2.1. Ism va familiyaning harakat bajaruvchisini nomlashi

Peter Piper picked a peck of pickled peppers.

Peter Piper bir shaxsni bildiradi va gapda harakat bajaruvchisi vazifasini bajaradi. *Picked* harakatni, *pickled peppers* uning obyektini, *a peck of* esa predmet miqdorini ifodalaydi. Ism va familiya, fe’l, o‘lchov birligi hamda predmet nomida /p/ undoshi takrorlanadi. Kengaytirilgan variantda shu nom va predmet birikmasi darak, shart va so‘roq qurilmalarida qayta keladi. *Ergash–Erkin* namunasida semantik rollar almashsa, *Peter Piper* namunasida bajaruvchi va obyekt saqlanadi, gapning kommunikativ vazifasi o‘zgaradi.

2.2. Qahramon nomi va sabab–natija munosabati

Betty Botter bought some butter.

Kengaytirilgan variantda **Betty Botter** sariyog‘ sotib oladi, uning achchiqligini sezadi va tayyorlayotgan aralashmaning ta’mini yaxshilash uchun sifatliroq sariyog‘ oladi. **Betty Botter** voqealar ketma-ketligidagi yagona bajaruvchini nomlaydi. *Butter* xarid predmetini, *batter* taom uchun tayyorlangan suyuq xamirni, *bitter* yoqimsiz ta’mni, *better* esa sifatning yaxshilanishini anglatadi. **Botter** va *butter* o‘rtasidagi tovush yaqinligi talaffuzni murakkablashtiradi. *Bitter* va *better* o‘rtasidagi farq esa voqeaning muammo va yechim bosqichlarini ifodalaydi.

2.3. Egalik va buyum qismlarining ketma-ket ifodalanishi

Blake’s black bike’s back brake bracket block broke.

Blake velosiped egasini bildiradi. Birinchi *’s* velosipedni shaxs bilan bog‘laydi, ikkinchi *’s* velosiped va uning detali o‘rtasidagi butun–qism munosabatini ifodalaydi. *Broke* fe’li bilan ifodalangan hodisa velosipedning orqa tormoziga tegishli detal bilan bog‘liq. **Blake** va *black* talaffuzda yaqin bo‘lsa-da, birinchisi egani nomlaydi, ikkinchisi buyum rangini tavsiflaydi. Shu tariqa tinglovchi tovush jihatdan yaqin birliklar orasidan shaxsni, uning buyumini, buyumning belgisini va singan detalni farqlaydi.

3. Antroponimlarning qiyosiy-semantik tasnifi

Semantik vazifa	**O‘zbek tilidagi namuna**	**Ingliz tilidagi namuna**	**Qiyosiy izoh**
Harakat bajaruvchisini nomlash	**Oqil** olma oladi	**Peter Piper** qalampir teradi	Shaxs nomi harakatni muayyan qahramonga bog‘laydi.
Ishtirokchilar munosabatini	**Ergash** va **Erkin**	**Blake** va unga tegishli	O‘zbek namunasida shaxslar o‘rtasidagi

Semantik vazifa	**O‘zbek tilidagi namuna**	**Ingliz tilidagi namuna**	**Qiyosiy izoh**
ifodalash		velosiped	harakat yo‘nalishi, ingliz namunasida shaxs va buyum o‘rtasidagi egalik munosabati ifodalanadi.
Shakldoshlik yoki tovush yaqinligi orqali so‘z o‘yini yaratish	**Ergash** – *ergashmoq*, **Oqil** – *oqil*	**Botter** – *butter*, **Blake** – *black*	O‘zbek namunalarida shakldoshlik, ingliz namunalarida tovush yaqinligi atoqli ot bilan boshqa lug‘aviy birlikni bog‘laydi.
Voqea mazmunini rivojlantirish	**Ra’no** va **Ravshan**ning hissiy rollari almashadi	**Betty Botter**ning dastlabki xaridi keyingi xaridga sabab bo‘ladi	Bir namunada voqeaning ikki ehtimoliy talqini, ikkinchisida sabab va natijaga asoslangan ketma-ketlik shakllanadi.
Madaniy mazmunni faollashtirish	**Fuzuliy, Furqat, Fitrat, Farobiy**	**Eddie** ismi *Easter* va tuxum leksikasi bilan birga keladi	O‘zbek namunasida madaniy mazmun tarixiy shaxs nomlaridan, ingliz namunasida esa ism ishtirok etgan bayram vaziyatidan kelib chiqadi.

Jadvaldagi munosabatlar tanlangan matnlarga xos. Masalan, *Each Easter Eddie eats eighty Easter eggs* tez aytishida **Eddie** harakat bajaruvchisini bildiradi, *Easter eggs* birikmasi esa bayramga oid madaniy mazmunni shakllantiradi. Bu misol kishi ismining madaniy vazifasini baholashda matnning boshqa birliklarini ham hisobga olish kerakligini ko‘rsatadi. O‘zbek tilidagi tarixiy nomlar qatorida esa madaniy mazmunni anglash bevosita nomlar anglatgan shaxslar haqidagi bilimga tayanadi.

Tahlil qilingan o‘zbek va ingliz tez aytishlarida antroponimlar **harakat bajaruvchisi, harakat qaratilgan shaxs, hissiy holatni boshdan kechiruvchi, shu holatga sabab bo‘lgan shaxs yoki buyum egasi** kabi semantik rollarda qo‘llangan. Ushbu rollar ismning gapdagi boshqa birliklar bilan munosabati orqali aniqlanadi. Masalan, *Erkinga* shaklidagi **-ga** harakat yo‘nalishini, *Ravshandan* shaklidagi **-dan** hissiy holatning kim bilan bog‘liqligini, *Blake’s* shaklidagi **’s** esa egalikni bildiradi.

Tez aytishning semantik murakkabligi tovush jihatidan o‘xshash birliklar turli vazifalarni bajarganida yaqqol ko‘rinadi. *Ergash–Erkin* namunasida tinglovchi bir xil fe’l ishtirokida almashgan rollarni ajratadi. *Betty Botter* namunasida u tovush tarkibi yaqin so‘zlar orqali ifodalangan predmet, ta’m, sifat va natijani farqlaydi. **Fuzuliy, Furqat, Fitrat, Farobiy** qatori esa shaxs nomlari tovush takrori bilan birga tarixiy-madaniy mazmunni ham shakllantira olishini ko‘rsatadi. Bu kuzatishlar tanlangan namunalar doirasiga tegishli. Har bir semantik vazifaning ikki tilda qay darajada keng tarqalganini aniqlash uchun hajmi va tanlash mezonlari bir xil bo‘lgan matnlar korpusi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Begmatov E. A. *O‘zbek tili antroponimikasi*. — Toshkent: Fan, 2013. — 264 b. Kutubxona katalogi. akbt.urdu.uz

2. Mamataliyeva N., G‘aniyeva D. Ingliz va o‘zbek tillarida antroponimlarning (tez aytishlar) misolida chog‘ishtirma tadqiqi // *Til va*

adabiyot.uz. — 2025. — № 6. — B. 276–278. Jurnal soni. www.tiladabiyot.uz

3. Rajabova R. O‘zbek bolalar adabiyotida tez aytishlar stilizatsiyasiga xos xususiyatlar // *O‘zMU xabarlari*. — 2023. — № 1/6/1. — B. 291–293. Maqola PDF. uniwork.buxdu.uz

4. Van Langendonck W. *Theory and Typology of Proper Names*. — Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2007. — 378 p. Nashr ma’lumotlari. api.pageplace.de

5. Ifazo.uz. *Bolalar uchun tez aytishlar: o‘yinlar va mashqlar*. — 2025-yil 18-yanvar. Elektron manba. ifazo.uz

6. British Council. *Tongue Twister Challenge* // *LearnEnglish Teens*. Elektron manba. LearnEnglish Teens

7. Petersfield Church of England Primary School. *Moving On Up to Y3 English*. “Tongue Twisters” bo‘limi. O‘quv materiali PDF. petersfield.cambs.sch.uk